

Feminisering van het primair onderwijs

Marjolein van Dijk
Karin Jettinghoff
Miranda Grootsholte
Januari 2013
(update van versie augustus 2012)

1. Inleiding

Het aandeel mannen dat in het basisonderwijs werkt wordt steeds kleiner. Deze feminisering is, net als in andere Europese landen, al lange tijd gaande. In de afgelopen jaren zijn hier al veel onderzoeken naar gedaan en zijn er projecten geïnitieerd om het tij te keren. In deze korte achtergrondnotitie die het CAOP heeft geschreven wordt ingegaan op de nationale en internationale ontwikkelingen in het aandeel mannen in het primair onderwijs, de gevolgen van feminisering voor de onderwijskwaliteit en recente initiatieven in Nederland en andere landen om meer mannen te interesseren in het beroep van leerkracht in het po. De input voor deze notitie is verzameld middels een literatuursearch via internet. Voor de trends is gebruik gemaakt van Stamos. Verder is een analyse uitgevoerd op een databestand met enquêtegegevens uit 2011 verzameld onder personeel in het primair onderwijs (via het Flitspanel van het ministerie van BZK) over feminisering van het primair onderwijs. Hierover is nog niet eerder gepubliceerd. Deze notitie is mede dankzij een subsidie van het ministerie van OCW tot stand gekomen.

Opzet notitie

In het vervolg van deze notitie worden de resultaten van de inventarisatie in het po gepresenteerd. Eerst wordt een overzicht gegeven van de nationale en internationale ontwikkelingen in de in- en uitstroom van mannen in het primair onderwijs en in de pabo en lerarenopleidingen (hoofdstuk 2). Vervolgens komen de effecten van feminisering in het primair onderwijs op de onderwijskwaliteit aan de orde (hoofdstuk 3). Hier wordt ingegaan op wat op basis van (internationaal) wetenschappelijk onderzoek bekend is over het effect van feminisering op de leerprestaties, houding, gedrag en opvattingen over sekse en rolpatronen van leerlingen. Andere motieven om meer mannen voor het primair onderwijs te werven worden besproken in hoofdstuk 4. Daarna worden verschillende nationale initiatieven, programma's en aanpakken gepresenteerd, gevolgd door een aantal buitenlandse projecten (hoofdstuk 5). De notitie wordt afgesloten met een korte samenvatting.

2. Feiten en cijfers

In dit hoofdstuk worden de (inter)nationale ontwikkelingen in de in- en uitstroom van mannen in het primair onderwijs en aan de pabo en lerarenopleidingen gepresenteerd. De uitstroom uit het primair onderwijs is groter onder mannelijke leraren dan onder vrouwelijke leraren. Tegelijkertijd bestaat de instroom van leraren aan de pabo en lerarenopleidingen voor het merendeel uit vrouwen. Deze trend van feminisering is ook te zien in andere landen.

2.1 Trends in in- en uitstroom van mannelijke docenten

Feminisering in het primair onderwijs sinds 1980 ingezet

Volgens Timmerman en Van Essen (2004) is de feminisering in het primair onderwijs in Nederland na 1980 ingezet. Het afgelopen decennium is de feminisering verder toegenomen. In 2001 was 20,6 procent van de leraren man. Dit aandeel is gedaald naar 14 procent in 2011. De sekseverdeling in het primair onderwijs is in vergelijking met andere onderwijssectoren het meest ongelijk verdeeld. Zo is de man/vrouw verhouding onder leraren in het voortgezet onderwijs meer gelijk verdeeld. In 2011 was 50,4 procent van de docenten man¹. Overigens is ook hier sprake van een daling in het aantal mannen voor de klas (in 2001 bedroeg het aandeel mannelijke docenten in het vo 59,7 procent), maar nog steeds is een meerderheid van het personeel in het voortgezet onderwijs man.

Feminisering in het primair onderwijs tevens een trend in andere landen

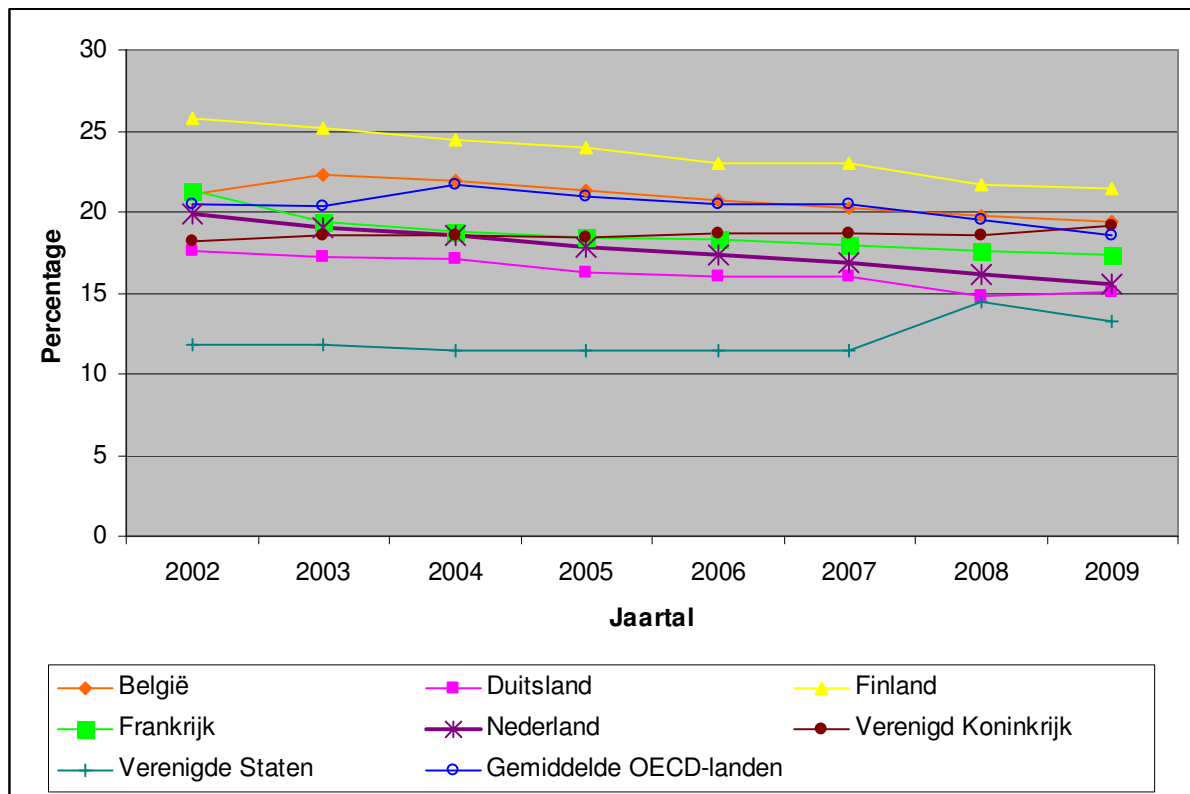
Ook in andere Westerse landen is sprake van feminisering in het primair onderwijs². In landen als de Verenigde Staten en Engeland is deze ontwikkeling al veel langer aan de gang dan in Nederland (Timmerman & Van Essen, 2004). In deze landen lag het aandeel vrouwelijke leerkrachten tussen 1900 en 1910 op respectievelijk 80% en 75%. In België is - net als in Nederland - de feminisering pas ingezet na 1980.

Figuur 1 laat de ontwikkelingen zien in het aantal mannen dat voor de klas staat in de afgelopen zeven jaar van een aantal OECD-landen. In vergelijking met Nederland (15,6%), hebben de Verenigde Staten (13,3%) en Duitsland (15%) in 2009 relatief gezien minder mannen voor de klas. In Duitsland, Finland en Frankrijk is het aandeel mannelijke leraren van 2002 t/m 2009 langzaam aan het afnemen. Dit komt overeen met het Nederlandse beeld. Opmerkelijk is dat in het Verenigd Koninkrijk het aandeel mannelijke leraren iets is gestegen; van 18,2 procent in 2002 naar 19,2 procent in 2009. Datzelfde geldt voor de Verenigde Staten waar het aandeel mannen is toegenomen van 11,8 procent in 2002 naar 13,3 procent in 2009.

¹ Bron: www.stamos.nl

² Data van de Verenigde Naties laten zien dat in vrijwel alle Westerse landen minder dan 50 procent van de leraren in het primair onderwijs man is. In Afrikaanse en Aziatische landen liggen deze percentages anders en komt het voor dat tussen de 60 en 80 procent van de leraren man zijn. Dit heeft onder andere te doen met traditionele rolpatronen en dat in sommige landen vrouwen geen scholing krijgen of bijna niet werken.

Figuur 1: Aandeel mannelijke leraren in het primair onderwijs in Nederland en andere landen (in percentages)³

Bron: www.stamos.nl bewerking door CAOP Research.

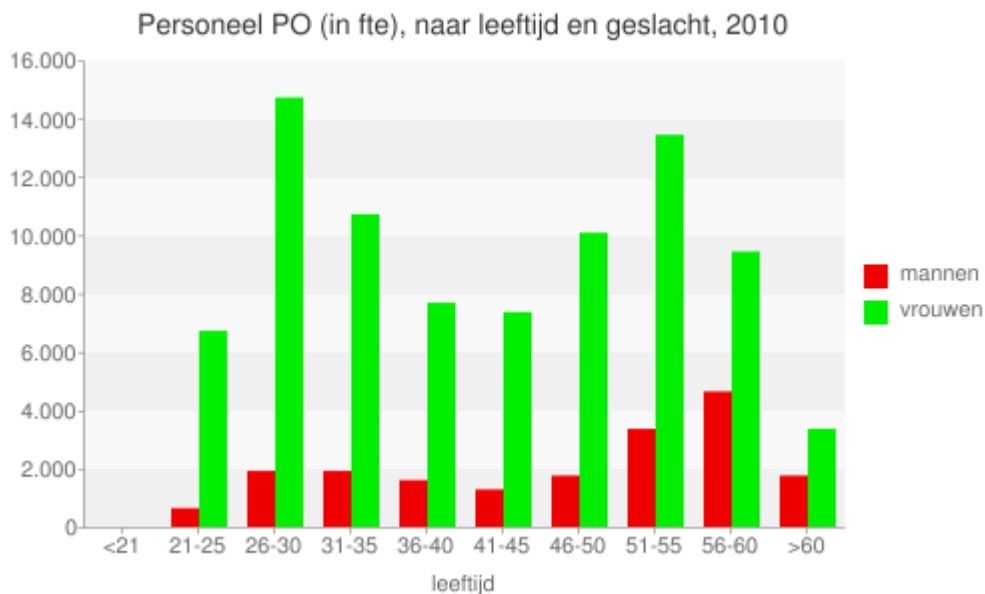
Hoe jonger de kinderen, hoe hoger het aantal vrouwen dat voor de klas staat. Dat geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor andere Europese landen (Eurydice, 2010). In de onderbouw en bovenbouw van het voortgezet onderwijs blijkt bijvoorbeeld dat er significant meer mannen voor de klas staan dan in het primair onderwijs. In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs in Duitsland, Griekenland, Luxemburg, Nederland, Liechtenstein, Noorwegen en Turkije is zelfs meer dan vijftig procent van de leraren man.

Mannen verlaten vaker het primair onderwijs

Mannen verlaten iets vaker het primair onderwijs dan vrouwen. Dit is zowel uitstroom van leraren die met prepensioen/pensioen gaan als leraren die buiten het onderwijs gaan werken of stoppen vanwege zorgtaken. Van de mannen die in 2007 in het po werkten, werkt één jaar later 90,2 procent nog steeds in het po en twee jaar later 82,7 procent. Voor vrouwen liggen deze percentages op 93,2 procent na één jaar en 88,9 procent na twee jaar (Regioplan, 2011). De verwachting is dat de komende jaren relatief veel mannen het onderwijs verlaten. Dit heeft te maken met de relatief hoge leeftijd van de mannen die werkzaam zijn. Figuur 2 toont aan dat in 2010 de meeste mannen werkzaam in het primair onderwijs zich bevinden in de leeftijdscategorieën 51 – 55 jaar en 56 – 60 jaar.

³ De data gebruikt voor de tabel is afkomstig van de OECD. De Nederlandse gegevens komen niet overeen met andere cijfers op stamos, omdat de OECD de kinderopvang meerekent in het aantal werkende mannen in het primair onderwijs in Nederland.

Figuur 2: Werkgelegenheid onderwijzend personeel primair onderwijs (in fte), naar leeftijd en geslacht, 2010

Bron: www.stamos.nl

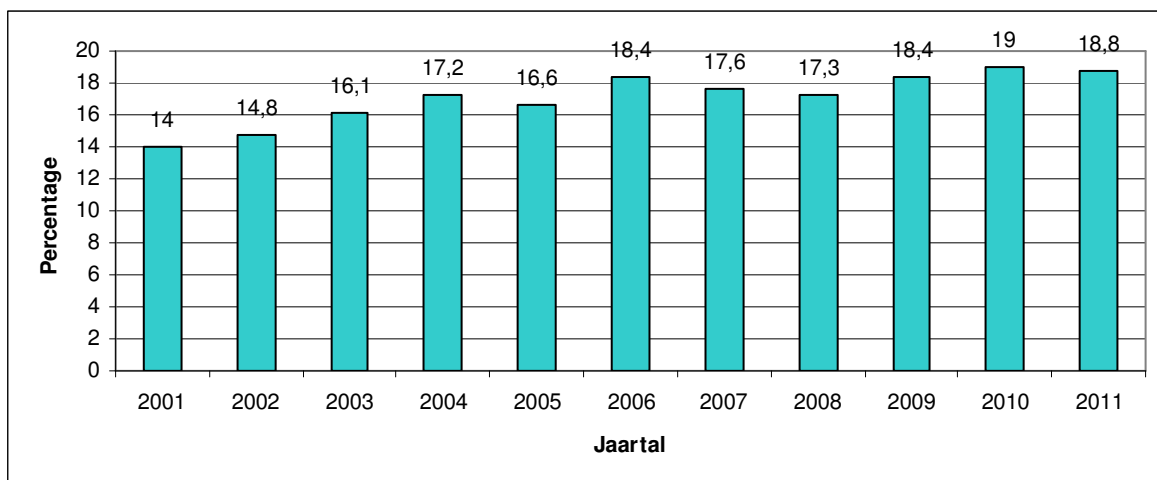
2.2 Trends in in- en uitstroom van mannelijke studenten aan de pabo en lerarenopleiding

De belangrijkste instroom van leraren in het primair onderwijs komt vrijwel direct van de lerarenopleiding po (pabo).

In 2011 stroomden 19% mannen in aan de pabo's

Van de studenten die instromen op de pabo is slechts een klein deel man. In 2011 stroomden 1.500 (18,8%) mannen in op de pabo's in Nederland, terwijl er 6.469 vrouwen (81,2%) instroomden. Tabel 2 laat zien dat in de afgelopen tien jaar het aandeel mannen in de instroom op de pabo iets is toegenomen van 14 procent in 2001 naar 18,8 procent in 2011.

Figuur 3: Instroom mannelijke studenten lerarenopleiding basisonderwijs van 2001 t/m 2011

Bron: www.stamos.nl, bewerking door CAOP Research

Instream mannelijke studenten hoger aan andere lerarenopleidingen

In vergelijking met de instroom van mannelijke studenten aan de pabo, blijkt dat de instroom van deze groep in lerarenopleidingen voor het voortgezet onderwijs relatief hoger is. Met name op de eerstegraads lerarenopleiding is de instroom van mannen relatief groot. Over de periode 2001-2011 is deze zelfs toegenomen van 56,3 procent naar 65,4 procent. Op de tweedegraads lerarenopleiding en de universitaire eerstegraads lerarenopleiding schommelt het aandeel mannen in de instroom de laatste decennia tussen de 40 procent en 45 procent.

Negatief imago

Uit de Diversiteitsmonitor naar diversiteit in het po, vo, mbo en op lerarenopleidingen blijkt dat mannen de lerarenopleidingen links laten liggen, omdat zij het beroep van leraar in het primair onderwijs 'iets voor vrouwen' vinden⁴ (Grootscholte en Jettinghoff, 2010). Dit blijkt ook uit de Monitor Krachtig Meesterschap (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011). De negatieve beeldvorming over het leraarschap zorgt ervoor dat mannen ondervertegenwoordigd zijn in het primair onderwijs. Zowel de pabo als werken in het onderwijs hebben te maken met een negatief imago en een lage status, waardoor mannen zich minder thuis voelen op de pabo en in het beroep. Als gevolg hiervan zullen zij de lerarenopleidingen eerder links laten liggen. Interessant gegeven is dat in landen waar het beroep van leraar in het primair onderwijs een hoge status heeft (bijv. Finland) en/of waar een goed salaris wordt geboden (bijv. Luxemburg) het lerarenbestand nog steeds wordt gedomineerd door vrouwen (Eurydice, 2010). Een goed salaris en een goede status blijkt in deze landen onvoldoende om meer mannen in het primair onderwijs te krijgen. Een grote barrière is dat mannen het leraarschap in het primair onderwijs te veel associëren met zorg (Eurydice, 2010).

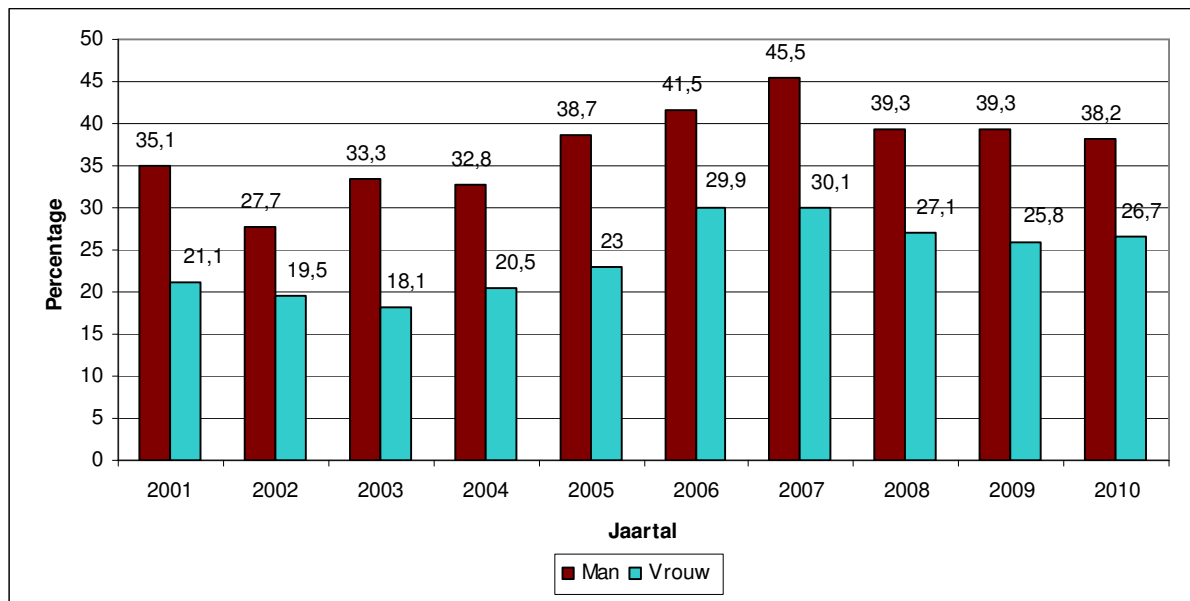
Mannelijke pabo-studenten vallen vaker uit

Mannen kiezen niet alleen minder vaak voor een opleiding tot leraar primair onderwijs, ze vallen gedurende de opleiding ook vaker uit dan vrouwen. Figuur 3 laat zien dat het percentage mannelijke studenten dat in 2010 aan de lerarenopleiding voor basisonderwijs is begonnen na één jaar uitvalt op 38,2 procent ligt. Het percentage vrouwelijke studenten dat na één jaar uitvalt ligt aanzienlijk lager, namelijk op 26,7 procent. Tussen 2002 en 2007 is de uitval na één jaar onder mannelijke studenten toegenomen van 27,7 procent naar 45,5 procent. Daarna is het percentage mannen dat na één jaar uitvalt gaan dalen.

De uitval van mannen aan de pabo is significant hoger in het eerste studiejaar dan in het derde studiejaar. Tussen 2000 en 2008 schommelt het percentage mannen dat uitvalt na het derde studiejaar tussen de tien en vijftien procent. Dit percentage uitval in het derde studiejaar is lager onder vrouwelijke pabo studenten, namelijk tussen de zeven en negen procent tussen 2000 en 2008.

⁴ In september komt een onderzoek uit naar het imago van de pabo en het lerarenberoep onder havisten.

Figuur 3: Uitval na het eerste studiejaar van mannelijke en vrouwelijke pabo-studenten als percentage van de instroom

Bron: www.stamos.nl, bewerking door CAOP Research

Vergeleken met andere lerarenopleidingen is de uitval onder mannelijke studenten in 2010 na één jaar studie het hoogste aan de pabo en aan de tweedegraads lerarenopleiding. Aan de pabo is de uitval in het eerste studiejaar onder mannen 38,2 procent en aan de tweedegraads lerarenopleiding 38,9 procent. Deze cijfers zijn hoog in vergelijking met de uitval van mannelijke en vrouwelijke studenten na één jaar studie van het totaal aantal hbo-opleidingen, dit ligt op 28,4 procent.

Mannen aan lerarenopleidingen hebben lager studierendement

Uit voorgaande blijkt dat de instroom van mannen in de pabo laag is, terwijl de uitval van mannen uit de opleiding hoog is. De uitvalcijfers hebben invloed op het studierendement. Het studierendement van mannen aan de pabo is namelijk lager dan van vrouwen. Van de mannen die in 2006 zijn begonnen met de pabo heeft vijf jaar later 29,6 procent het pabo diploma behaald. Onder vrouwelijke studenten ligt dit op 51,8 procent. Bij andere lerarenopleidingen is het percentage mannen dat na vijf jaar de studie afrond eveneens laag. Zo heeft 28,9 procent van de mannen die in 2006 zijn begonnen aan de tweedegraads lerarenopleiding binnen vijf jaar een diploma gehaald.

Instroom mannelijke studenten aan lerarenopleidingen eveneens laag in andere landen

Uit de Nota Werken in het Onderwijs 2012 blijkt dat Nederland niet uit de toon valt als gekeken wordt naar het aantal mannen dat een lerarenopleiding volgt. In België, Oostenrijk en Slowakije volgen meer mannen een lerarenopleiding dan in Nederland, maar in vergelijking met landen als Zweden, Duitsland, Spanje en Engeland doet Nederland het relatief goed (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011b).⁵

⁵ Het ministerie heeft deze gegevens gebaseerd op gegevens uit *Education at a Glance* van de OECD.

Als we cijfers uit Engeland vergelijken met Nederlandse cijfers, is de instroom mannelijke studenten aan de lerarenopleiding primair onderwijs eveneens laag. Er is wel een lichte stijging waar te nemen in de laatste decennia in Engeland, met 13 procent mannen dat instroomt aan de lerarenopleiding po in het studiejaar 2001/2002 naar 18 procent in 2010/2011⁶. Te zien is dat ook in Engeland meer mannen instromen aan de lerarenopleiding secundair onderwijs dan primair onderwijs. Dit is een vergelijkbare trend met Nederland.

Doorbreken traditionele rolpatronen en beroepen

Door meer aandacht te schenken aan het tegengaan van stereotype beelden omtrent het lerarenberoep wordt het volgens Europees onderzoek aantrekkelijker voor mannen om in te stromen als leraar in het (primair) onderwijs (Eurydice, 2010). Een van de redenen voor de lage instroom van mannen is de perceptie dat het beroep wordt gezien als een vrouwenberoep. Daarnaast zou er tegelijkertijd meer aandacht moeten komen om meer vrouwen in het schoolmanagement te krijgen om traditionele genderpatronen in alle beroepen in het onderwijs tegen te gaan (Eurydice, 2010). Uit Europees onderzoek naar genderverschillen in onderwijsresultaten (Eurydice, 2010) blijkt dat relatief weinig lerarenopleidingen en scholen aandacht besteden aan gendergelijkheid. Dit is van belang, omdat attitudes van leraren en lerarenopleiders uit Europese landen met betrekking tot genderissues vaak conservatief zijn. Leraren zijn zich vaak niet bewust dat zij traditionele genderstereotype ideeën en verwachtingen reproduceren. Denk aan stereotype beelden omtrent vrouwen- en mannenberoepen en stereotype beelden omtrent mannelijk/vrouwelijk gedrag. De meeste leraren in Europese landen leren niet hoe zij gendergelijkheid moeten promoten in scholen. Aanbeveling uit Europees onderzoek is om in de lerarenopleidingen een module op te nemen over gender gelijkheid en hoe studenten dit in de praktijk kunnen toepassen.

3. Effecten van feminisering op de onderwijskwaliteit

In dit hoofdstuk komen de effecten van feminisering in het primair onderwijs op de onderwijskwaliteit aan de orde. Vaak wordt aangenomen dat de feminisering van het basisonderwijs negatieve effecten heeft op de schoolprestaties en het gedrag van jongens. Onderzoek naar deze relatie is echter beperkt. En de onderzoeken die zijn uitgevoerd tonen aan dat er nauwelijks empirisch bewijs is voor de stelling dat vrouwelijke leerkrachten de onderwijsprestaties van jongens ongunstig beïnvloeden. Toch wordt het door medewerkers in het primair onderwijs en deskundigen van belang geacht dat er meer mannen voor de klas komen in het primair onderwijs onder meer vanuit maatschappelijk belang, arbeidsmarktperspectief en de meerwaarde van divers samengestelde teams.

Veronderstelde negatieve effecten van feminisering in het po op de ontwikkeling van jongens

Er wordt vaak verondersteld dat in het primair onderwijs jongens slechter presteren dan meisjes. Als oorzaak voor de veronderstelde slechtere schoolprestaties van jongens wordt vaak de feminisering in het onderwijs genoemd. Volgens Tavecchio heerst er door de feminisering een vrouwencultuur in het onderwijs. Dit begint volgens hem al op de kinderopvang, waar het personeel voor 99 procent uit vrouwen bestaat. Vaardigheden die doorgaans als

⁶ Bron: Teaching Agency, Ministerie van Onderwijs in Engeland. Link: <http://goo.gl/dQUDr>

meer vrouwelijk worden beschouwd – zoals samenwerking, taalvaardigheid en communicatie – worden door vrouwelijke leerkrachten uitgedragen en gestimuleerd. Er is minder ruimte en begrip voor typisch jongensgedrag - zoals stoeien, ontdekkingsdrift, leiderschap en competitief gedrag. Jongens worden te snel tot de orde geroepen. Zij hechten zich bovendien minder goed aan de leidsters dan meisjes. Jongens komen hierdoor tekort in hun ontwikkeling. Zij voelen zich minder thuis op school en presteren slechter. Daarom hebben jongens mannelijke rolmodellen nodig. (Tavecchio, 2008; Beker, 2011; Leraar24, 2010; Ten Broeke, 2010).

Ook uit een enquête onder personeel⁷ in het primair onderwijs uit 2011, waarover nog niet eerder is gepubliceerd, blijkt dat bijna driekwart van de respondenten zich zorgen maakt over het feit dat een groot deel van de kinderen in Nederland geen mannelijk rolmodel voor de klas heeft. Mannelijke respondenten zijn het vaker (helemaal) eens met deze stelling dan vrouwen (92% versus 64%). Een aanzienlijk deel van de respondenten denkt dat het ontbreken van mannen voor de klas effect heeft op de sociaal-emotionele ontwikkeling, het zelfvertrouwen en de leerprestaties van vooral jongens maar ook van meisjes. Zo heeft bijvoorbeeld het ontbreken van mannen voor de klas volgens 78 procent van de respondenten effect op de sociaal-emotionele ontwikkeling van jongens en volgens 58 procent op de sociaal-emotionele ontwikkeling van meisjes (zie tabel 4). Mannelijke respondenten geven vaker aan dat het ontbreken van mannen voor de klas effect heeft op de ontwikkeling van leerlingen dan vrouwelijke leerkrachten. Volgens 64 procent van de mannelijke respondenten heeft het ontbreken van mannen voor de klas effect op de leerprestaties van jongens, tegenover 43 procent van de vrouwelijke respondenten.

Tabel 4: Mening van onderwijspersoneel over effecten van het ontbreken van mannen voor de klas op ontwikkeling van leerlingen (% helemaal mee eens/mee eens)

	Mannen (N=157)	Vrouwen (N=566)	Totaal (N=723)
Het ontbreken van mannen voor de klas heeft effect op:			
de sociaal-emotionele ontwikkeling van jongens	88%	75%	78%
de sociaal-emotionele ontwikkeling van meisjes	65%	56%	58%
het zelfvertrouwen van jongens	78%	60%	64%
het zelfvertrouwen van meisjes	52%	41%	44%
de leerprestaties van jongens	64%	43%	47%
de leerprestaties van meisjes	38%	27%	30%

Bron: Flitspanel BZK 2011

Voor deze opvattingen bestaat echter nauwelijks empirisch bewijs. Dit blijkt uit zowel nationale als internationale onderzoeken.

Geringe verschillen in leerprestaties en gedrag

Hoewel jongens en meisjes ten aanzien van houding en gedrag wel de nodige verschillen vertonen, blijkt uit onderzoek dat de verschillen in leerprestaties tussen jongens en meisjes in het primair onderwijs beperkt zijn en soms in het voordeel zijn van de meisjes en soms in het voordeel van de jongens (Driessen & Doesborgh, 2004; Van Langen & Driessen, 2006; Driessen & Van Langen, 2010).

⁷ De enquête is ingevuld door 723 respondenten, waarvan het merendeel (72,1%) onderwijzend personeel en het overige deel management en onderwijsondersteunend personeel (respectievelijk 13,7% en 14,2%).

Ten aanzien van de leerprestaties van leerlingen blijkt dat jongens in het basisonderwijs een voorsprong hebben op meisjes op het gebied van rekenen/wiskunde, wereldoriëntatie en Engels. Meisjes hebben weer een voorsprong op jongens bij (Nederlandse) taal en lezen (Driessen & Van Langen, 2010). Jongens komen wel vaker terecht in het speciaal onderwijs.

Het verschil in leerprestaties tussen jongens en meisjes wordt over het algemeen pas zichtbaar in het voortgezet onderwijs. Jongens in het voortgezet onderwijs doubleren vaker, nemen vaker deel aan lagere onderwijsniveaus, stromen vaker uit als voortijdig schoolverlater en stromen vaker af naar een lager niveau (Driessen & Van Langen, 2010). In het voortgezet onderwijs is echter geen sprake van feminisering. Een mogelijke verklaring hiervoor is de houding van jongens ten aanzien van het onderwijs en de rol van de peer-group (Driessen, 2005). Vooral in de puberteit lijkt onder groepsdruk bij jongens een anti-schoolhouding te ontstaan en hebben ze vaker problemen die ze op een minder aangepaste manier uiten dan meisjes (Van 't Erve, 2012).

Wat betreft houding en gedrag blijkt dat meisjes in vergelijking met jongens met name gunstiger scores op de competenties sociaal gedrag en werkhouding. Verder blijkt dat jongens sterker gericht zijn op competitie en iets meer zelfvertrouwen hebben, terwijl meisjes sociaal gemotiveerder zijn en gunstiger scores op welbevinden en taakoriëntatie (Driessen & Van Langen, 2010). Ook blijkt dat jongens vaker en in meer ernstige mate dan meisjes probleemgedrag gerelateerd aan ADHD en externaliserend probleemgedrag vertonen (Rietveld, Van Beijsterveld & Boomsma, 2010).

Kortom, jongens en meisjes verschillen van elkaar op een aantal houdings- en gedragskenmerken, maar de verschillen in leerprestaties zijn in het primair onderwijs beperkt en worden over het algemeen pas zichtbaar in het voortgezet onderwijs waar (nog) geen sprake is van feminisering onder de leraren.

Nauwelijks bewijs voor negatieve effecten van feminisering op de ontwikkeling van jongens

Ook de relatie tussen de veronderstelde jongensproblemen en de feminisering in het onderwijs is niet aangetoond. Volgens Driessen en Doesborgh (2004) is nauwelijks onderzoek gedaan naar het effect van het geslacht van leerkrachten op prestaties, houding en gedrag van leerlingen. Voor zover er onderzoek is gedaan, lijkt dit er overwegend op te wijzen dat er geen effecten zijn. Uit een inventarisatie van nationaal en internationaal onderzoek van Timmerman en Van Essen (2004) blijkt dat het nagenoeg ontbreekt aan enig empirisch bewijs voor de stelling dat vrouwelijke leerkrachten de onderwijsprestaties van jongens in ongunstige zin zouden beïnvloeden. Ook is er nauwelijks tot geen wetenschappelijke ondersteuning voor de stelling dat vrouwelijke leerkrachten anders lesgeven dan mannelijke leerkrachten. Ook in meer recente onderzoeken wordt hiervoor nauwelijks bewijs geleverd.

Driessen en Doesborgh (2006) hebben in hun onderzoek geen significant effect gevonden dat wijst op een mogelijke invloed van het geslacht van leerkrachten op de prestaties, houdingen en het gedrag van leerlingen (taal- en rekenprestaties, zelfvertrouwen en welbevinden, werkhouding, sociaal gedrag en relatie leerkracht leerling). In dit onderzoek is gekeken naar het aantal mannelijke

leerkrachten dat basisschoolleerlingen hebben gehad, de fase waarin deze leerlingen mannelijke leerkrachten hebben gehad (groep 1-6 en/of 7-8) en naar het geslacht van de leerkracht van deze leerlingen in groep acht.

Rietveld, Van Beijsterveld en Boomsma (2010) hebben onderzocht of mannelijke en vrouwelijke leerkrachten jongens en meisjes anders beoordelen met betrekking tot gedragsproblemen. Hiervoor is middels vragenlijsten informatie verzameld over leerlingen bij zowel leerkrachten als ouders van leerlingen. Uit het onderzoek blijkt dat vrouwelijke leerkrachten meer internaliserend probleemgedrag rapporteren bij zowel jongens als meisjes dan mannelijke leerkrachten. Er zijn geen verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke leerkrachten in de mate van ADHD en externaliserend probleemgedrag die zij rapporteren. Ouders blijken evenveel gedragsproblemen te rapporteren bij hun kinderen met een vrouwelijke als met een mannelijke leerkracht. Op basis van deze bevindingen concluderen de onderzoekers dat de aanwezigheid van een vrouwelijke leerkracht niet voor meer probleemgedrag bij jongens zorgt.

In onderzoek van de Universiteit van Amsterdam (Spilt, Koomen & Jak, 2011) zijn leerkrachten bevraagd over hun persoonlijke relatie met leerlingen. Daaruit blijkt dat vrouwen in alle opzichten betere relaties met leerlingen ervaren dan mannelijke leerkrachten. Zij ervaren hun relatie met zowel jongens als meisjes als nabijer en minder conflictueus. Ook worden hun relaties minder gekenmerkt door afhankelijkheid. Zowel mannelijke als vrouwelijke leerkrachten beoordelen relaties met jongens als meer conflictueus dan die met meisjes. Dit betwist het idee dat jongens betere relaties hebben met mannelijke leerkrachten dan met vrouwelijke leerkrachten. De relatie van vrouwelijke leerkrachten met meisjes is bovendien wat hechter dan die met jongens. Kanttekening bij dit onderzoek is dat het hier om zelfrapportage van de leerkrachten gaat.

Onderzoek uit het buitenland

In het buitenland zijn ook onderzoeken uitgevoerd naar de effecten van feminisering in het primair onderwijs op de leerprestatie, houding en gedrag onder leerlingen over sekse en rolpatronen. Onderzoek uit Engeland toont aan dat de sekse van een leraar geen verschil maakt op de leerprestaties en houding van leerlingen in het primair onderwijs⁸. Onderzoekers hebben data geanalyseerd van 8.978 jongens en meisjes in de leeftijd van 11 jaar van 413 verschillende klassen primair onderwijs. Ondanks dat mannen geen significant verschil maken in de leerprestaties en houding van leerlingen, ligt er in Engeland veel nadruk op het aantrekken van meer mannen in het primair onderwijs. De voornaamste reden is het creëren van een meer representatieve omgeving voor de leerlingen. Een andere reden is dat relatief veel jonge kinderen uit gebroken gezinnen komen, en dat men het voor hen belangrijk acht om te leren van mannelijke rolmodellen in hun leven.

Uit een Europees literatuuronderzoek blijkt ook dat er geen duidelijk bewijs is gevonden dat de sekse van een leraar verschil maakt op de leerprestatie en houding van leerlingen (Eurydice, 2010). De voordelen van meer mannen voor de klas in het primair onderwijs wordt meer gezien in emancipatorische en maatschappelijke redenen.

⁸ Bron: <http://www.teachingexpertise.com/articles/primary-teaching-will-it-always-be-a-womans-world-1541>

4. Het belang van meer mannen voor de klas

Ondanks dat wetenschappelijk niet is aangetoond dat de veronderstelde jongensproblemen het gevolg zijn van feminisering in het primair onderwijs (d.w.z. er is geen bewijs voor de veronderstelling dat vrouwelijke leerkrachten een ongunstige invloed hebben op de ontwikkeling van jongens), wordt het toch van belang geacht om te bevorderen dat meer mannen in het primair onderwijs gaan werken. Hiervoor worden verschillende redenen aangedragen.

Het doorbreken van traditionele rolpatronen

Vanuit emancipatoir oogpunt is het wenselijk dat er meer mannen in het onderwijs werken. De huidige verdeling draagt niet bij aan het doorbreken van traditionele rolpatronen en seksespecifieke opleiding- en beroepskeuzes (Geerdink, 2007). Volgens Van Eck en Heemskerk (2010) beïnvloeden de beeldvorming over het beroep en de omgeving de studie- en beroepskeuze van jongens. Meer mannelijke leerkrachten in het basisonderwijs kunnen een positief effect hebben op het aantal jongens dat kiest voor het beroep van leerkracht. Dit kan vervolgens weer bijdragen aan het doorbreken van het heersende beeld dat leraar in het primair onderwijs een vrouwenberoep is.

Verskillende rolmodellen voor leerlingen

Daarnaast is de school een maatschappelijke instelling en in dat opzicht is het wenselijk dat de medewerkers een afspiegeling zijn van de samenleving. Volgens Van Eck en Heemskerk (2010) is het goed als kinderen op school met verschillende leerkrachten te maken hebben. Zo ontmoeten zij verschillende rolmodellen. Zo leren zij om te gaan met diversiteit en worden zij voorbereid op hun functioneren in de Nederlandse samenleving.

Feminisering nadelig tijdens krapte op de arbeidsmarkt

Ook vanuit arbeidsmarktperspectief is feminisering ongunstig. Bij krapte op de arbeidsmarkt is het wenselijk om onder een brede doelgroep personeel te kunnen werven. Wanneer een beroep het imago heeft van typisch vrouwenberoep, dan is het lastiger om mannen hiervoor te interesseren. Dit beperkt de vijver waaruit gevist kan worden. Daar komt bij dat vrouwen veelal deeltijd werken en ook dat is nadelig in tijden van arbeidsmarkttekorten. Instellingen met veel deeltijders hebben meer personeel nodig om het werk te kunnen verrichten. Bovendien is het doorgaans ook lastiger om binnen deze groep vrouwen schoolleiders te werven (Geerdink, 2009).

Divers samengestelde teams hebben voordelen

Een ander argument is dat diversiteit onder medewerkers in positieve zin bijdraagt aan de kwaliteit van het werk. Divers samengestelde teams presteren beter op punten als groei, innovatie en financiële prestaties⁹, zijn creatiever en kunnen zich beter aanpassen aan wisselende omstandigheden (Keijzer & Van Wijk, 2011). Ook kan bijvoorbeeld beter ingespeeld worden op de wensen en behoeften van leerlingen en ouders. Binnen divers samengestelde teams kunnen talenten van verschillende medewerkers optimaal worden benut. Medewerkers vullen elkaar aan.

Medewerkers werken liever in gemengde teams met zowel mannen als vrouwen

⁹ <http://medewerkers.leidenuniv.nl/p-en-o/diversiteit/talent-naar-de-top.html>

Onderwijzend personeel vindt het zelf ook belangrijk dat er meer mannen voor de klas komen in het primair onderwijs. In een enquête onder personeel in de sector is gevraagd om met een rapportcijfer aan te geven hoe belangrijk men het vindt dat er meer mannen voor de klas komen in het primair onderwijs. De 723 respondenten beoordelen het belang met gemiddeld een 8. Mannen scoren gemiddeld iets hoger dan vrouwen (8,6 versus 8). Bijna de helft van de respondenten (46%) is momenteel (zeer) ontevreden over de samenstelling van het eigen team als het gaat om de verhouding man/vrouw. Mannen zijn hierover iets vaker (zeer) ontevreden dan vrouwen (54% versus 44%). In de meeste teams vormen mannen een minderheid. Volgens 84% van de respondenten is binnen hun team minder dan een derde man.

Het merendeel van de respondenten geeft er de voorkeur aan om in een team te werken waarin zowel mannen als vrouwen werken. Zij geven aan het leuker te vinden om in een gemengd team te werken (92%), de sfeer in een gemengd team beter te vinden (78%) en beter te functioneren in een gemengd team (65%; zie tabel 5). Voor mannen geldt dit doorgaans in iets sterkere mate dan voor vrouwen. Zo is bijvoorbeeld voor ruim de helft van de mannen een gemengd team een van de selectiecriteria bij het zoeken naar een andere baan, tegenover ruim een kwart van de vrouwen.

Toch geeft ook een meerderheid (69%) aan het belangrijker te vinden om met mensen met verschillende kwaliteiten in een team te werken dan om in een gemengd team te werken. Mannen zijn het hier overigens minder vaak mee eens dan vrouwen (57% versus 72%).

Tabel 5: Mening van onderwijspersoneel over het werken in een gemengd team bestaande uit zowel mannen als vrouwen (% helemaal mee eens/mee eens)

	Mannen (N=157)	Vrouwen (N=566)	Totaal (N=723)
Ik vind het leuker om in een team met zowel mannen als vrouwen te werken, dan in een eenzijdig samengesteld team (dat voornamelijk uit vrouwen bestaat)	93%	92%	92%
De sfeer in een team is beter als het uit zowel mannen als vrouwen bestaat	85%	76%	78%
Ik vind het belangrijker dat ik met mensen met verschillende kwaliteiten in een team werk dan in een gemengd team	57%	72%	69%
In een team met zowel mannen als vrouwen functioneer ik beter, dan in een eenzijdig samengesteld team (dat voornamelijk uit vrouwen bestaat)	73%	63%	65%
Een mix van mannen en vrouwen in het team vind ik belangrijker dan een goede verdeling van leeftijd in het team	59%	46%	49%
Meer mannen in het team zorgt voor een verzakelijking van de werkcultuur	40%	36%	37%
Als ik een andere baan zou zoeken zou een van mijn selectiecriteria zijn: een gemengd team	54%	28%	33%

Bron: Flitspanel BZK 2011

Hoewel er nauwelijks empirisch bewijs is voor de veronderstelling dat de feminisering van het basisonderwijs negatieve effecten heeft op de schoolprestaties en het gedrag van jongens, wordt het vanuit onder meer emancipatoir en maatschappelijk oogpunt en arbeidsmarktperspectief toch van belang geacht dat er meer mannen voor de klas komen in het primair onderwijs. Ook medewerkers in het po geven de voorkeur om in een gemengd team te werken dat uit zowel mannen als vrouwen bestaat. Mannen hechten meer belang aan meer mannelijke collega's dan vrouwen.

5. Activiteiten om feminisering in het basisonderwijs tegen te gaan

In dit hoofdstuk worden verschillende nationale en internationale projecten en initiatieven besproken die gericht zijn op het aantrekken van mannen in het primair onderwijs. Deze initiatieven richten zich voornamelijk op het aantrekken en behouden van mannen voor de lerarenopleiding. Een enkel initiatief is gericht op het aantrekken van mannen in het beroep. In vergelijking met andere landen is Nederland initiatiefrijker in het aantal projecten om het aandeel mannen in het po te verhogen. Wat soms ontbreekt zijn evaluaties van de projecten. Zonder evaluatie is er beperkt inzicht in de mate waarin het doel om meer mannen aan te trekken in het primair onderwijs is behaald.

5.1 Nationale initiatieven, programma's en aanpakken

Vanuit overheid, sociale partners in het primair onderwijs, basisscholen en pabo's zijn de afgelopen jaren verschillende initiatieven genomen om het aandeel mannen in het po te verhogen. Hieronder worden de initiatieven beschreven die we zijn tegen gekomen in de bestudeerde literatuur.

Project Paboys

Over de periode 2005-2007 hebben zeven pabo's een pilotproject uitgevoerd om de instroom van mannen in de opleiding te vergroten en vroegtijdige uitval onder deze groep te voorkomen. Per pilot was een bedrag van 25.000 euro op jaarbasis beschikbaar gesteld door het Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt (SBO). Gedurende het project Paboys zijn zes netwerkbijeenkomsten georganiseerd waarin deelnemende pabo's ervaringen konden uitwisselen. De pilots zijn na afloop geëvalueerd (Van Eck & Heemsker, 2009). Tevens is in 2011 een onderzoek uitgevoerd om na te gaan welke initiatieven uit de pilots de pabo's hebben gecontinueerd en welke nieuwe initiatieven ze hebben ontwikkeld (Lettink & Grootscholte, 2011). Uit de evaluaties blijkt dat de initiatieven uit het project voor de pabo's hun meerwaarde hebben bewezen. Bijna alle initiatieven zijn ingebed in het beleid en/of het curriculum van de opleiding en hebben volgens de pabo's geleid tot een kwalitatieve verbetering van de opleiding. De initiatieven worden gewaardeerd door de studenten, maar er is nauwelijks informatie over effecten op de in-, door- en uitstroom van mannelijke studenten. De knelpunten met betrekking tot de jongens in de opleiding zijn nog niet opgelost. De initiatieven die in het kader van het project Paboys zijn ondernomen, zijn divers. Hieronder wordt een kort overzicht gegeven:

- Door veel pabo's is binnen de pilots geprobeerd de zichtbaarheid van mannen in de voorlichting te versterken, bijvoorbeeld in folders, op open dagen en tijdens voorlichtingsdagen op scholen. De effecten hiervan zijn niet onderzocht.
- Diverse pabo's hebben initiatieven genomen om het onderwijsaanbod beter af

te stemmen op de loopbaanoriëntatie en interesses van mannen. Hier blijkt uit dat een vroege leeftijdspecialisatie voor het oudere kind door veel mannen wordt gewaardeerd en ook daadwerkelijk wordt gekozen. Ook meer variatie in werkvormen, opdrachten en beoordelingsvormen wordt door de mannen gewaardeerd. Verder blijkt dat mannen baat hebben bij intensievere begeleiding bij de studievoortgang en bij het werken met een portfolio. Wat voor mannen ook positief werkt zijn kortere stages¹⁰, dit maakt het mogelijk de lesstof van de opleiding en het werk in de praktijk directer te koppelen en terug te koppelen. Een van de aanpakken die effectief bleek was de pilot “seksebewust stagebeleid” van hogeschool Edith Stein. Er werd gewerkt met mannelijke rolmodellen in de stagescholen. Het accent lag op de bovenbouw, de stageopdrachten waren meer gestructureerd en de mannen werden ingezet bij groepsoverstijgende activiteiten en mochten lessen volledig voorbereiden en uitvoeren. Dit leidde tot de helft minder uitval.

- Verder zijn op verschillende pabo's initiatieven genomen gericht op de binding van mannelijke studenten met de opleiding. Het lijkt er op dat meer mannen bij elkaar in de klas leidt tot minder uitval. Intervisie en tutoring door mannelijke (mede)studenten blijkt minder belangrijk. Door het betrekken van mannen bij schoolorganisatorische taken wordt de binding met de pabo verstevigd. Dit zelfde geldt voor het met elkaar in contact brengen van mannelijke studenten, oftewel het bevorderen van informele contacten tussen mannelijke studenten. Dit versterkt de onderlinge band alsook de binding met de opleiding.

Specialisatie jongere/oudere kind positief gewaardeerd, maar geen inzicht in effecten op kwantitatieve instroom van mannen

In het actieplan ‘Leraar 2020-een krachtig beroep!’ geeft de minister van OCW aan in het curriculum van de pabo's een specialisatie voor het jonge of het oudere kind in te willen voeren om afgestudeerden beter voor te bereiden op de beroepsuitoefening. Deze maatregel wordt niet alleen gezien als middel om de kwaliteit van het basisonderwijs te verbeteren, maar ook om de opleiding aantrekkelijker te maken voor mannen. Mannen zijn over het algemeen minder geïnteresseerd in lesgeven aan jonge kinderen (onderbouw). Bovendien biedt specialisatie ruimte voor verdieping wat de opleiding mogelijk inhoudelijk interessanter maakt. Om meer inzicht te krijgen in de mogelijke gevolgen van deze differentiatie in de opleiding tot leraar basisonderwijs, heeft het ministerie van OCW een onderzoek hiernaar uit laten voeren. Uit dit onderzoek blijkt dat de meeste pabo's in Nederland een specialisatie Jonge kind/Oudere kind hebben. Iedere pabo vult deze specialisatie op zijn eigen manier in, waardoor verschillen in studiebelasting en inhoud groot zijn. Wat de effecten zijn van differentiatie op de kwantitatieve instroom van mannen is op basis van dit onderzoek niet te voorspellen. Wel zijn er aanwijzingen dat de opleiding door de differentiatie aantrekkelijker wordt voor mannen. Zo blijkt uit een enquête onder aspirant-studenten dat van de mannelijke aspirant-studenten die al een voorkeur hebben voor een specialisatie de meerderheid kiest voor de specialisatie Oudere kind. Mogelijk wordt door de differentiatie een drempel weggenomen voor mannen om voor de pabo te kiezen. Verder blijkt dat volgens ruim 60% van de aspirant-studenten de pabo aantrekkelijker wordt door de specialisatie. En bijna drie kwart

¹⁰ Binnenkort verschijnt een rapport over de stagewensen van mannen.

denkt dat hierdoor de kwaliteit van de opleiding verbetert (Van der Wel, Van Bergen, Van Cooten & Paulussen-Hoogeboom, 2011).

Academische pabo

Om de instroom van academisch opgeleide leerkrachten in het basisonderwijs te vergoten, is de academische pabo ontwikkeld. De bedoeling is om zo een extra impuls te geven aan de kwaliteit van het primair onderwijs. De eerste academische pabo's zijn in 2008 van start gegaan. De verwachting was dat de academische pabo aantrekkelijk zou zijn voor mannen en mogelijk een positief effect zou hebben op de instroom. Uit onderzoek blijkt dat het aandeel mannen in de instroom in de pabo met gemiddeld ruim zeven procent lager uitvalt dan vooraf werd verwacht. Op de reguliere pabo ligt het aandeel mannen in de instroom hoger. De verwachting dat de academische pabo zou kunnen leiden tot meer instroom door mannen, lijkt dus niet uit te komen (Van der Wel & Van Bergen, 2012).

Project Hij instroom

De Rotterdamse Vereniging voor Katholiek Onderwijs, een schoolbestuur uit Rotterdam e.o. met 55 scholen basisonderwijs en speciaal onderwijs is in 2010 een project gestart om meer mannen voor de klas te krijgen. Momenteel is het aandeel mannen in het basisonderwijs laag. Volgens de RVKO is een gemengd team met mannelijke en vrouwelijke leerkrachten goed voor de leerlingen. Veel leerlingen zijn afkomstig van eenoudergezinnen van wie de kinderen nauwelijks mannen tegenkomen. Voor hen zijn mannelijk rolmodellen belangrijk. Het doel van de RVKO is dat uiteindelijk alle leerlingen op de basisschool minimaal twee jaar een meester hebben (Grootscholte, 2012).

Het schoolbestuur heeft een bureau ingeschakeld om een wervingscampagne voor zij-instromende mannen te voeren. Het bureau heeft geadverteerd op landelijke vacaturesites. Uit de 250 reacties zijn 25 mannen geselecteerd om een tweejarige deeltijdopleiding aan de pabo Dordrecht te volgen (een mannenklas) en tegelijkertijd voor de klas te staan binnen de RVKO. Gedurende de opleiding gaan de deelnemers één dag in de week naar school. De pabo Dordrecht had al een deeltijdtraject voor zij-instromers. In overleg met de RVKO heeft de pabo het curriculum iets aangepast, onder meer middels meer lessen en begeleiding door mannen, start in de midden- en bovenbouw, het accent op het oudere kind en een kortere kleuterstage.

In opdracht van sociale partners is dit project geëvalueerd. Uit de evaluatie blijkt dat van de 25 mannen die met het traject zijn gestart in het schooljaar 2010/2011 er 14 verder zijn gegaan met de opleiding in het schooljaar 2011/2012 (Grootscholte, 2012). De ervaringen met dit traject zijn positief. RVKO is tevreden dat ze meer mannen in haar leraren bestand heeft. De afzonderlijke scholen geven aan dat de hij-instromers een positief effect hebben op de sfeer in het team en in de klas. De deelnemers zijn positief over deze kans. Dat geldt in het bijzonder voor mannen die al langer overwegen het onderwijs in te gaan, maar dit vanwege vaak financiële belemmeringen nog niet hebben gedaan. Het schoolbestuur heeft dan ook voor het schooljaar 2011/2012 en het komend schooljaar een nieuwe groep mannen geworven.

Om de instroom van mannen in het primair onderwijs te stimuleren, hebben

sociale partners een subsidieregeling opengesteld voor het werven van maximaal 75 mannelijke zij-instromers in de Randstad. Voor deze subsidieregeling was echter weinig animo door bezuinigingen en vrij hoge kosten voor de scholen. Daarom is deze regeling omgevormd. Deze nieuwe regeling zal waarschijnlijk in september 2012 worden gepubliceerd en breed kenbaar worden gemaakt. Voor deze regeling zal € 350.000 beschikbaar komen in de periode 2013 -2015. Daarmee kunnen 50 mannen instromen (€ 7.000 per zij-instromende man). Voor de eerste periode (2013-2014) kunnen schoolbesturen tussen 1 januari 2013 en 1 juli 2013 een aanvraag indienen.

Project 'Mannen voor de klas'

In opdracht van het ministerie van OCW hebben een aantal pabo's samen met Young Works het project 'Mannen voor de klas' gestart om aandacht te vragen voor de ongelijke sekseverdeling in het po. De eerste editie van 'Mannen voor de klas' vond plaats in november 2011. Doel was om mannen kennis te laten maken met de pabo en om dit onderwerp breed onder de aandacht te brengen. Tijdens het project onderzoeken potentiële pabo-studenten en pabo-studenten wat nodig is om het primair onderwijs aantrekkelijker te maken voor mannen. Het project bestaat uit drie fasen. In de eerste fase hebben 108 mannelijke scholieren een bezoek gebracht aan drie pabo's in Den Haag, Utrecht en Zwolle. De scholieren werden gekoppeld aan mannelijke pabo-studenten en bereidden samen een les voor. Vervolgens hebben de koppels deze les gegeven op drie basisscholen aan in totaal 1400 kinderen tussen de 6 en 12 jaar in 53 groepen (fase 2). Ter afsluiting hebben de deelnemers in talkshows hun bevindingen gedeeld met studenten aan de pabo, vertegenwoordigers van het ministerie van OCW, medewerkers uit het primair onderwijs en onderwijsdeskundigen (fase 3). Tijdens deze bijeenkomst zijn vijf kernpunten geformuleerd om meer mannen te interesseren voor een baan in het basisonderwijs. Deze punten zijn:

1. De student staat centraal (studenten aanspreken op hun talenten en passie)
2. De student ervaart sociale veiligheid (bijvoorbeeld door contact met andere mannen op de opleiding en stageschool)
3. Omarmen van een nieuwe focus in het begeleiden van studenten (aandacht voor verschillen tussen studenten, meer maatwerk in begeleiding van studenten, bewuster interventies inzetten)
4. Trots zijn op onderwijs (pro-actieve houding vanuit pabo's en basisscholen, om meer mannen te werven)
5. Het po is de basis van de kenniseconomie (oog hebben voor en uitdragen van sociaal en economisch belang van het basisonderwijs)

De deelnemers waren over het algemeen positief over het project. Op basis van het bezoek aan de pabo en het lesgeven, geven ze aan dat hen de opleiding en het beroep leuker lijkt dan ze hadden verwacht. Ze vinden het leuk om kennis op kinderen over te dragen. Wel is een zorgpunt het niveau en de diepgang van de opleiding en het beroep. Dat geldt met name voor het lesgeven in de onderbouw. Ongeveer de helft van de deelnemers die voor de klas hebben gestaan, zou meester willen worden, maar dan het liefst in de hogere klassen of op de middelbare school. Ander punt is het grote aandeel vrouwen in de opleiding en de sector en de zorg dat ze collegiale contacten met andere mannen zullen missen. Verder heeft het project veel media-aandacht opgeleverd, zowel landelijk als regionaal (Poot & Oldenheuing, 2012).

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap ondersteunt dit project vanuit de visie dat het vanuit emancipatoir oogpunt wenselijk is dat leerlingen in de eerste jaren van het onderwijs zowel met mannen als vrouwen te maken krijgen.¹¹

Project 'Meer mans'

In juli 2010 is de HAN in samenwerking met vier schoolbesturen voor primair onderwijs gestart met het project 'Meer mans'. 'Meer Mans' is een project van Krachtig Meesterschap, een overheidsinitiatief met als doel meer excellente leraren. Het project loopt tot 1 januari 2013. Doelstellingen van het project zijn, dat:

- Er meer mannen afstuderen aan de pabo.
- Er meer excellente mannelijke leraren in het basisonderwijs komen.
- Er een 'gender inclusief' pabo onderwijsaanbod komt.
- Het verschil in studenttevredenheid tussen mannen en vrouwen wordt gehalveerd.¹²

Gedurende het project worden verschillende onderdelen van de opleiding aangepast. Er wordt gekeken welke aanpassingen gewenst en mogelijk zijn. Alle onderdelen van de opleiding worden onderzocht op effecten op het rendement van (mannelijke) studenten en op aanpassingen die mogelijk zijn (integrale benadering). Er wordt gekeken naar de inhoud van de opleiding, de didactische vertaling van de inhoud, de wijze waarop het onderwijs georganiseerd is (o.a. stage, begeleiding, digitaal portfolio) en de toetsing. Vervolgens worden de aanpassingen geïmplementeerd als pilot en wordt de pilot geëvalueerd. Wanneer aanpassingen effectief blijken, worden ze voor de hele opleiding ingevoerd. Hierbij werken medewerkers van de HAN samen met medewerkers van de vier schoolbesturen (Geerdink & De Beer, 2012).

Momenteel zijn er vijf projectonderdelen:

- De open dagen worden meer ingericht voor mannelijke studenten. Zij worden actief uitgenodigd om te praten over de inhoud van de opleiding.
- Mentoren van stagescholen worden geschoold in een meer sturende en duidelijke manier van begeleiden. Mannelijke studenten waarderen deze manier van begeleiden. Het is zo duidelijker wat er van ze verwacht wordt.
- Opleiders besteden in begeleidingsgroepen op de opleiding meer aandacht aan het expliciet verbinden van de theorie op de opleiding met het handelen in de praktijk. Mannelijke studenten vinden dat ze zo meer leren van de stage. Dit blijkt ook uit stageverslagen.
- Bij de voorbereiding op de kleuterstage wordt meer aandacht besteed aan het lerende onderbouwkind en de wijze waarop leraren daaraan bijdragen door hun (vak)didactisch handelen. Theorie en praktijkopdrachten voor de kleuterstage worden aangepast. Hierdoor stijgt de waardering voor de onderbouw.
- Studenten krijgen uitgelegd wat reflecteren is en waaraan een goede reflectie moet voldoen. Reflectieverslagen van studenten die op deze manier worden

¹¹ <http://www.mannenvoordeklas.nu/>

¹² <http://specials.han.nl/themasites/meermans/>

begeleid zijn beter en (mannelijke) studenten ervaren het maken ervan als zinvoller (Geerdink & De Beer, 2012).

Na een jaar op deze manier gewerkt te hebben is het rendement van de opleiding nog niet gestegen. Er zijn wel ontwikkelingen die daar uiteindelijk aan bij kunnen dragen. Er is op de opleiding meer oog voor de sekseverschillen in prestaties en rendement. Daarnaast is er meer kennis over de manier waarop de opleiding studenten specifiek naar sekse kan begeleiden. De studenten voelen zich gesteund en beter aangestuurd. In 2012 wordt het aantal deelprojecten uitgebreid en worden de pilots opgeschaald (Geerdink & De Beer, 2012).

Gescheiden lessen voor mannelijke en vrouwelijke studenten

De Fontys pabo in Venlo experimenteert sinds het schooljaar 2011/2012 met gescheiden lessen in bepaalde vakken voor mannelijke en vrouwelijke studenten. Dit was mogelijk omdat in dat schooljaar de instroom van mannelijke pabo-studenten uitzonderlijk hoog was; bijna 40 procent van de nieuwe pabo-studenten is man (Van de Weijenberg, 2012). Het gaat daarbij om de vakken rekenen en natuur en techniek. Uitgangspunt hierbij is dat mannelijke studenten andere behoeften hebben bij het studeren dan vrouwelijke studenten. Mannelijke studenten hebben bijvoorbeeld in mindere mate behoefte aan zelfreflectie. Vrouwen willen volgens de locatiedirecteur bovendien graag 'verhaaltjesrekenen', terwijl mannelijke studenten concrete lesstof willen. Door de gescheiden lessen wil de opleiding de uitval onder mannen reduceren (Van den Berg, Van Dijk & Grootscholte, 2011). Volgens de locatiedirecteur is de uitval tot nu toe beduidend minder groot (Van de Weijenberg, 2012).

5.2 Buitenlandse projecten

Niet alleen Nederland is actief met projecten om meer mannen aan te trekken in het primair onderwijs. Andere landen hebben ook acties ontwikkeld in de afgelopen jaren. In deze paragraaf worden verschillende voorbeelden uit het buitenland besproken. Sommige initiatieven bestaan in Nederland nog niet. Weinig van de initiatieven zijn geëvalueerd.

Engeland: initiatieven van de Teaching Agency

In Engeland is feminisering in het primair onderwijs net zoals in Nederland een belangrijk onderwerp. Het Ministerie van Onderwijs in Engeland heeft via de Teaching Agency diverse initiatieven lopen om meer mannen aan te trekken voor de lerarenopleiding. Zo loopt er een campagne met advertenties en filmpjes op de website van het Ministerie van Onderwijs waarin wordt getoond wat de voordelen zijn voor mannen om in het onderwijs te werken. Het beroep wordt vergeleken met dat van een zakenman en gelijke doelen die worden bereikt in het zakenleven en het onderwijs: hoog salaris, presenteren voor een grote groep en een leidinggevende positie¹³.

Verder heeft de Teaching Agency de Primary Experience Programme opgericht, gaat de Troops for Teachers binnenkort beginnen en zorgt de Teaching Agency ervoor dat potentiële nieuwe mannelijke studenten in contact kunnen komen met mannelijke leraren.

¹³ Voor filmpjes zie: <http://www.education.gov.uk/get-into-teaching>

Primary Experience Programme (PEP) geeft potentiële aanvragers voor de initiële lerarenopleiding de mogelijkheid om tien dagen door te brengen op een basisschool om inzicht te krijgen in de rol en de verantwoordelijkheden van een basisschoolleraar¹⁴. In het jaar 2012 richt het PEP zich alleen op mannen. Doel is meer mannen aantrekken voor het leraarschap en ervoor te zorgen dat mannen inzicht krijgen in wat het beroep inhoudt. PEP bestaat uit twee blokken van vijf dagen. Potentiële deelnemers moeten aan een aantal criteria voldoen voordat ze worden geselecteerd voor het programma¹⁵. De Teaching Agency koppelt de deelnemers aan de scholen. Er zijn ongeveer 1.000 plaatsen beschikbaar om deel te nemen aan het programma. De ervaring die mannen opdoen kunnen zij gebruiken in hun aanvraagformulier en interview om te worden toegelaten tot de lerarenopleiding. Het doel is om het aantal mannen dat zich inschrijft voor de initiële lerarenopleiding primair onderwijs te verhogen.

De Teaching Agency maakt op haar website melding van het 'Troops to Teachers' initiatief waarmee zij gaan starten¹⁶. Het Troops to Teachers komt uit de Verenigde Staten. In de Verenigde Staten worden militairen die minstens vijf jaar ervaring hebben en willen stoppen in de sector omgeschoold tot leraren voor voornamelijk probleemscholen omgeven door geweld en armoede. Ex-militairen moeten beschikken over een bachelor diploma. Zij ontvangen subsidie om een lerarenkwalificatie te behalen. Het programma is in 1994 gestart in de VS met als doel het lerarentekort terugdringen en zorgen voor een stevig rolmodel voor de klas in sociaal achtergestelde buurten. Het programma is erg succesvol (Burkard, 2008). De ex-militairen zijn niet snel geïntimideerd en zijn getraind in discipline en leren. Het Centre for Policy Studies meldt dat de meeste Troops to Teachers deelnemers man zijn (82%) en relatief vaak uit etnische minderheden (37%). Daarnaast blijven de meeste Troops to Teachers ook werken als docent. Van de Troops to Teachers die hun kwalificatie behaalden in 2002, is 88 procent na drie jaar nog steeds werkzaam als docent. Inmiddels zijn ongeveer 13.000 ex-militairen via het programma aan het werk gegaan als leraar in het openbare onderwijs. Engeland is nu bezig een soortgelijk programma op te zetten¹⁷. Hoewel het niet het doel is van het project, zorgt het project er wel voor dat er meer mannen voor de klas komen. Ook in Nederland is al eens gekeken naar de optie om defensiepersoneel om te scholen tot leraren. Het bureau SBO heeft hierover overleg gehad met defensie toen er sprake was van een grote ontslagronde. Echter het lerarenberoep bleek niet aantrekkelijk voor defensiepersoneel omdat de salarissen aanzienlijk lager waren in het primair onderwijs.

Tenslotte zorgt de Teaching Agency ervoor dat mannen die geïnteresseerd zijn om te werken in het primair onderwijs in contact kunnen komen met mannelijke leraren om meer te weten over het beroep. De Teaching Agency heeft excellente mannelijke leraren geworven die als rolmodellen kunnen dienen.

¹⁴ Bron: <http://www.education.gov.uk/get-into-teaching/school-experience/primary.aspx>

¹⁵ Potentiële deelnemers moeten beschikken over een diploma lager voortgezet onderwijs, een GCSE cijfer A* - C hebben behaald in wiskunde, Engels en wetenschappen, zij moeten willen starten in 2013 en de intentie hebben om les te geven op een basisschool

¹⁶ Bron: Teaching Agency, Ministerie van Onderwijs in Engeland. Link: <http://goo.gl/dQUDr>

¹⁷ Bron: <http://www.education.gov.uk/get-into-teaching/troops-to-teachers.aspx>

Verenigde Staten: programma 'Call me Mister' en kenniscentrum 'MenTeach'

Dat het werven en behouden van leraren hoog op het prioriteitenlijstje staat bij de overheid van de VS blijkt wel uit een overzicht van subsidies die beschikbaar zijn voor verschillende doelgroepen om de lerarenopleiding te volgen.¹⁸ Een doelgroep waar de laatste jaren veel aandacht voor is in de VS door hun lage vertegenwoordiging in het lerarenberoep zijn mannen van Afro-Amerikaanse achtergrond. Voor deze doelgroep zijn diverse subsidies beschikbaar om hen te stimuleren een lerarenopleiding te volgen. Een succesvol programma voor deze doelgroep dat is opgezet in het jaar 2000 in South Carolina is het 'Call me MISTER' programma. MISTER staat voor 'mentors instructing students towards effective role models'. Deelnemers worden gekozen uit buurten en gezinnen uit lage sociaal economische klasse. Onderdeel van het grote succes is dat succesvolle inschrijvers de lerarenopleiding vergoed krijgen. Het programma wordt gefinancierd uit publieke en private middelen. Verder krijgen studenten continue academische, sociale en culturele ondersteuning, om de lerarenopleiding met een diploma te verlaten. Uit een bericht van de Clemson Universiteit uit South Carolina (oprichter van het programma) van 2010, blijkt dat in het tienjarig bestaan zestig Misters zijn afgestudeerd en werkzaam zijn op scholen in de staat South Carolina. Vanwege het succes beslaat het programma inmiddels 14 colleges in South Carolina en staan 145 studenten ingeschreven. Nog eens 100 Afro-Amerikaanse mannelijke studenten staan ingeschreven in zes andere staten die het Call me MISTER programma hebben overgenomen. Het programma krijgt op nationaal niveau veel aandacht. Zo zijn afgestudeerde Misters in de Oprah Winfrey show geweest en is aan het succes van het programma een documentaire gewijd.

Een ander interessant initiatief uit de Verenigde Staten is de organisatie genaamd 'MenTeach'. MenTeach fungeert als een centrum voor onderzoek, onderwijs en support om meer mannen voor de klas te krijgen in vooral het primair onderwijs. MenTeach geeft tevens internationaal nieuws omtrent statistieken en onderzoek, en nieuws op lokaal niveau om meer mannen voor de klas te krijgen. MenTeach doet ook zelf onderzoek naar wat mannen aantrekt in het onderwijs en hoe scholen meer mannen voor de klas kunnen krijgen. De organisatie heeft een eigen website waarop alle informatie wordt gegeven: www.menteach.com.

Vlaanderen: jaar van de mannelijke leraar

In Vlaanderen is 2012 door onderwijsmagazine Klasse uitgeroepen tot het jaar van de man. Elf mannelijke leraren zijn gekozen tot leraar van het jaar en ontvingen de titel uit handen van de Minister van Onderwijs. Doel van de actie is om het dalende aantal mannen in het onderwijs onder de aandacht te brengen en te benadrukken wat het belang is van een gezond evenwicht tussen mannen en vrouwen bij het onderwijspersoneel. Het Vlaamse onderwijsmagazine Klasse heeft met een speciaal themanummer in januari 2012 verschillende mannen aan het woord gelaten die in het onderwijs werken of graag willen werken in het onderwijs. Scholen zijn uitgedaagd om creatieve campagnes te bedenken en uit te werken zoals een stagedag voor mannelijke laatstejaars om meer mannen naar de lerarenopleidingen te trekken. Klasse belooft tien projecten met elk 250

¹⁸ Bron: http://febp.newamerica.net/background-analysis/federal-programs-k-12-teachers#Teacher_Incentive_Fund

euro voor logistieke ondersteuning (Klasse, 2012). Het is (nog) niet bekend welke projecten hebben gewonnen.

Zweden: gender gelijkheidprogramma vanuit de overheid

Gendergelijkheid in het onderwijs is voor de Zweedse overheid een belangrijk onderwerp. In juni 2008 heeft de Zweedse overheid een gendergelijkheidprogramma opgezet voor Zweedse scholen. Het programma bevat onder andere maatregelen om meer mannen voor de klas te krijgen¹⁹. Het Zweedse Nationale Agentschap voor Hoger Onderwijs heeft in 2009 in opdracht van de Zweedse overheid een rapport uitgebracht naar sekseverschillen in de keuze voor een lerarenopleiding. Doel was te onderzoeken waarom meer mannen dan vrouwen uitvallen aan de lerarenopleiding en welke succesvolle strategieën hoger onderwijsinstellingen hebben ontwikkeld om het aantal mannen in lerarenopleidingen te verhogen. Volgens het rapport (Swedish National Agency for Higher Education, 2009) worden tal van maatregelen uitgevoerd om meer mannen te werven voor de lerarenopleiding, echter vele zonder effect. Volgens het Agentschap is het van belang dat het probleem van meer mannen werven in het onderwijs op nationaal niveau en voor langere termijn wordt aangepakt om zodoende een effect op lange termijn te krijgen. Het Zweedse agentschap heeft onderzocht in hoeverre initiatieven die zijn uitgevoerd door hoger onderwijsinstellingen om meer mannen aan te trekken voor lerarenopleidingen succesvol zijn geweest. Daaruit blijkt dat sommige universiteiten en universiteitcolleges zich richten op het werven van meer mannen aan de lerarenopleiding, sommige op samenwerkingsprogramma's met scholen, en weer andere op het behoud van leraren aan lerarenopleidingen. Het Agentschap concludeert dat meerdere maatregelen ingezet moeten worden om succesvol te zijn in het werven en behoud van mannelijke leraren.

Volgens het Agentschap kan een volgend 'pakket' aan maatregelen succesvol zijn:

- Werving van leraren vanuit een genderperspectief, dus een focus op wat mannen en vrouwen aantrekt in het leraarschap;
- Ondersteuning van mannelijke studenten gedurende hun hele studieperiode om uitval te voorkomen;
- Zorgen dat er mannelijke rolmodellen zijn onder studenten, leraren en begeleiders;
- Gendergelijkheid en het genderperspectief opnemen als onderdeel in de lerarenopleiding;
- Stimulering en ondersteuning van mannelijke netwerken en mentors;
- Meer samenwerking in plaats van concurrentie tussen hoger onderwijsinstellingen zodat de instellingen verschillende specialisaties kunnen aanbieden.

¹⁹ Gender gelijkheidsprogramma Zweden: [http://download.www.arte.tv/permanent/u1/Citoyen-etranger/Suede_01f29f66\[1\].pdf](http://download.www.arte.tv/permanent/u1/Citoyen-etranger/Suede_01f29f66[1].pdf)

6. Samenvatting

In deze notitie is inzicht gegeven in de ontwikkelingen in het aandeel mannen in het primair onderwijs, de pabo en de lerarenopleidingen. Tevens is weergegeven wat bekend is over de effecten van feminisering op de onderwijskwaliteit (m.n. de leerprestaties, het gedrag en de rolopvattingen van jongens) en is een aantal initiatieven om meer mannen in het primair onderwijs te interesseren beschreven. De belangrijkste bevindingen worden hieronder kort samengevat:

- De feminisering in het po is in Nederland na 1980 ingezet. In het afgelopen decennium is het aandeel mannelijke leraren in het po verder afgenomen van 20,6 procent in 2001 naar 14 procent in 2011. Deze afname is onder meer toe te schrijven aan de beperkte instroom van mannen in de opleiding tot leraar basisonderwijs (pabo) en de relatief hoge uitval van mannen uit deze opleiding. De lerarenopleiding vormt nog steeds de belangrijkste bron van nieuwe leraren in het po. Daarnaast zijn mannelijke leraren sterker vertegenwoordigd in de hogere leeftijdscategorieën (50+), waardoor relatief veel mannen de sector uitstromen via fpu en (pre)pensioen. Ook in diverse andere landen (waaronder België, Duitsland, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk) is sprake van feminisering in het po.
- Een van de redenen voor de lage instroom in de pabo en het po is dat het beroep van leerkracht in het po wordt gezien als een vrouwenberoep. Mannen associëren het leraarschap in het primair onderwijs met zorg en dat spreekt hen minder aan. Ook heeft het beroep een lage status en bestaat het beeld dat leraren slecht worden betaald. Toch blijkt dat in landen waar het beroep een hoge status heeft (zoals in Finland) en/of waar leraren in het po een goed salaris wordt geboden (zoals in Luxemburg) het lerarenkorps nog steeds overwegend uit vrouwen bestaat. Dit blijkt niet voldoende om meer mannen te interesseren in het primair onderwijs.
- Hoewel vaak wordt verondersteld dat feminisering van het primair onderwijs nadelige effecten heeft op de ontwikkeling van jongens, blijkt hiervoor nauwelijks empirisch bewijs te zijn. Het verschil tussen jongens en meisjes op de basisschool in leerprestaties, houding en gedrag is beperkt. Ook negatieve effecten van vrouwelijke leerkrachten op de ontwikkeling van jongens zijn wetenschappelijk niet aangetoond. Er zijn wel andere redenen om meer mannen te interesseren voor een baan in het onderwijs, bijvoorbeeld vanuit emancipatoir of maatschappelijk belang en vanuit arbeidsmarktperspectief. Ook geven medewerkers uit het primair onderwijs er de voorkeur aan om te werken in een gemengd team van mannen en vrouwen.
- In de afgelopen jaren zijn er diverse initiatieven genomen om meer mannen aan te trekken in het primair onderwijs. Deze initiatieven zijn onder meer gericht op het afstemmen van de werving van studenten voor de lerarenopleiding po op mannen, het aanpassen van het curriculum om de lerarenopleiding po aantrekkelijker te maken voor mannen, mannen gedurende de opleiding (meer) met andere mannen in contact brengen en het opzetten van specifieke zij-instroomprojecten voor mannen. Wat soms ontbreekt zijn goede evaluaties van de projecten, waarmee ook inzichtelijk wordt gemaakt wat de projecten hebben opgebracht en of ze het gewenste effect hebben gehad (meer mannen in de opleiding en het beroep). Ook kan het zijn dat opbrengsten van projecten (bijvoorbeeld aanpassingen in het curriculum van de opleiding) pas over langere tijd zichtbaar worden in de instroom- en uitvalcijfers van de opleidingen of in het aandeel mannelijke

leraren in het po. Bij projecten als het hij-instroom project zijn de aantallen beperkt en daarmee wel zichtbaar binnen de eigen instelling maar niet in de landelijke cijfers.

- Ook internationaal zijn er diverse initiatieven ondernomen om meer mannen in het primair onderwijs aan te trekken. Sommige van deze initiatieven zijn gericht op specifieke doelgroepen. Bijvoorbeeld in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zijn projecten opgezet om militairen om te scholen tot leraar in het primair onderwijs op probleemscholen.

Literatuur

- Beker, L. (2011). 'We raken getalenteerde jongens kwijt'. *School!*, nummer 5, september 2011, p. 10-11.
- Berg, D. van den, M. van Dijk, M. Grootsholte (2012). *Diversiteitsmonitor 2011. Cijfers en feiten over diversiteit in het po, vo, mbo en op lerarenopleidingen*. Den Haag: SBO.
- Broeke, A. (2010). Het probleem met de jongens. Artikel op www.kennislink.nl gepubliceerd op 12 mei 2010.
- Burkard, T. (2008). *Troops to Teachers. A succesful programme from America for our inner city schools*. Londen: Centre for Policy Studies.
- Driessen, G. & Van Langen, A. (2010). De onderwijsachterstand van jongens. Omvang, oorzaken en interventies. Nijmegen: ITS.
- Driessen, G. (2005). Effecten van de feminisering van het basisonderwijs: Opinions of feiten? *Pedagogiek*, 25, (1), 4, pp. 0-58.
- Driessen, G., & Doesborgh, J. (2004). De feminisering van het basisonderwijs. Effecten van het geslacht van de leerkrachten op de prestaties, de houding en het gedrag van de leerlingen. Nijmegen: ITS.
- Eck, E. van, & Heemskerk, I. (2010). Paboys gezocht. Meer mannen voor de klas. *Het Jonge Kind*, maart 2010.
- Eck, E. van, & Heemskerk, I. (2009). Paboys gevonden? Een evaluatie van de pilot 'paboys'; aanpak, werkwijze en opbrengsten. Den Haag: SBO.
- Erve, D. van 't (2012). Sekse zegt niets over kwaliteit. *Kader Primair*, 17(7), p. 16-19.
- Eurydice (2010). *Gender differences in educational outcomes: study on the measures taken and the current situation in Europe*. Published by the Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA P9 EURYDICE)
- Geerdink, G. & Beer, F. de (2012). Goede leraren (m) gezocht. *Didactief*, maart 2012, p. 26-27.
- Geerdink, G. (2009). Feminisering van het basisonderwijs. In: Geerdink, G. (red.) (2009). *Het kind, de leerkracht en het onderwijs. Terugblikken en vooruitzien*. Arnhem: Pabo Arnhem. Publicatie ter gelegenheid van de tiende Frank Stötelerlezing
- Geerdink, G. (2007). Diversiteit op de pabo. Sekseverschillen in motivatie, curriculumperceptie en studieresultaten. Academisch Proefschrift. Antwerpen-Apeldoorn: Uitgeverij Garant.
- Grootsholte, M. (2012). Evaluatie Hij-instroomproject RVKO 2010/2011. Den Haag: CAOP.
- Grootsholte, M. en K. Jettinghoff (2010). *Diversiteitsmonitor 2010. Cijfers en feiten over diversiteit in het po, vo mbo en op lerarenopleidingen*. Onderzoek uitgevoerd door CAOP Research in opdracht van het Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt: Den Haag.
- Klasse (2012). 2012 het jaar van de man. Vlaams onderwijsmagazine Klasse, januari 2012 URL: <http://www.klasse.be/leraren/magazine/?nr=221>
- Leraar24 (2010). Feminisering en jongensproblemen. Artikel op de website www.leraar24.nl gepubliceerd op 2 maart 2010.
- Langen, A. van, & Driessen, G. (2006). Sekseverschillen in onderwijsloopbanen. Een internationaal comparatieve trendstudie. Nijmegen: ITS.

Lettink, D & Grootsholte, M. (2011). Pabo's in de praktijk. Een onderzoek naar (voortzetting van) initiatieven van Pabo's. Den Haag: SBO.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011a). *Monitor Krachtig meesterschap*. Ministerie Den Haag: OCW.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011b). Nota Werken in het Onderwijs 2012. Ministerie Den Haag: OCW.

Poot, A. & Oldenbeuving, H. (2012). Mannen voor de klas. Resultaten en aanbevelingen. Amsterdam: Young Works.

Regioplan (2011). Analyse instroom en doorstroom primair onderwijs. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.

Rietveld, M.J.H. Beijsterveldt, C.E.M. van & Boomsma, D.I. (2010). Sekse van de leerkracht en probleemgedrag bij leerlingen *Pedagogische Studiën*, 88(2):59-72

Siongers, J. (2002). De gevolgen van de feminisering van het leerkrachtenberoep in het secundair onderwijs: een empirische analyse. (Proefschrift) Brussel: Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel.

Stamet, Y. (2011). *Mobiliteit van leraren. In-, uit-, en doorstroom van leraren in het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs*. Onderzoek uitgevoerd door CAOP Research in opdracht van het SBO: Den Haag.

Spilt, J.L., Koomen, H.M.Y., & Jak, S. (2011). Are boys better off with male and girls with female teachers? A multilevel investigation of measurement invariance and gender match in teacher-student relationship quality. *Journal of School Psychology*, 50(3), 363-378.

Swedish National Agency for Higher Education (2009). *Become a teacher: the unequal split in teacher education programmes*. Swedish National Agency for Higher Education: Stockholm.

Tavecchio, L. (2008). Seksespecifieke opvoeder-kind relaties in kinderopvang. Artikel uit netwerkstructuur EC 03 (Het Expertisecentrum Ontwikkeling, Opvang en Onderwijs voor 0-12 jarigen) gebaseerd op een meta-analyse over de kwaliteit van de relatie tussen kinderen en leidsters in de kinderopvang van Ahnert L., Pinquart, M. en Lamb, M.E (2006).

Timmerman, G. & Essen, M. van (2004) De mythe van het 'vrouwengevaar'. Een historiserende inventarisatie van (inter)nationaal onderzoek naar de relatie tussen feminisering en jongensproblemen in het onderwijs. *Pedagogiek*, 24(1), 57-71.

Weijenberg, An van (2012). Hebben en houden. Pabo's in actie voor meer mannelijke studenten. *Kader Primair*, 17(7), p. 20-23.

Wel, J. van der & Bergen, K. van (2012). Effectieve inzet academisch gevormde leerkrachten po. Amsterdam: Regioplan.

Wel, J.J. van der, Bergen, C.T.A. van, Cooten, E.S. van & Paulussen-Hoogeboom, M.C. (2011). Naar een verdergaande differentiatie op de pabo? Amsterdam: Regioplan.